

nebo znovuobjevit pro práci v domácnosti a v sousedském prostředí podobnou společenskou vážnost, jakou má práce v zaměstnání. Zároveň musíme rozpoznat a pokud možno vymýtit mechanismy, které znovu a znovu přeměňují uspokojení i nemateriálních přání na obchod náročný na peníze, materiál a dopravu. Avšak rychlý pokrok v tomto směru se nedá očekávat ve světě, ve kterém jsou jak materiální základy života, tak i společenské uznání neoddelitelně spojeny s pracovním místem a ve kterém je možné koupit za peníze prakticky všechno.“ (str. 310)

Pozorný čtenář v tomto bodě opět musí vznést otázku, zda větší ždímání látek a energie z přírodního prostředí vytváří předpoklady pro to, aby byl blahobyt vnímán v méně materiální podobě. Pokud takové předpoklady nevytváří, odkud se pak změna postojů vezme? Odpověď, kterou v knize nalezneme, ho však stěží uspokojí. Autoři sahají k tzv. „teorému nenasytosti“, který formuloval německý sociologizující ekonom Gerhard Scherhorn a který říká, že dnešní západní civilizaci charakterizuje převaha relativně povrchních, ale poměrně rychle uspokojitelných materiálních potřeb nad dozráním a uspokojením potřeb nemateriálních. „Dokud naše civilizace“, konstatují autoři, „tento mechanismus potlačování nemateriálního uspokojování prostřednictvím materiálního růstu neprohlédne a nepřekoná, nemáme šanci zvítězit v závodu mezi růstem efektivnosti a revolucí stoupajících očekávání a nerušené růstové spirály.“ (str. 313)

Autoři naznačují, že žádoucí přechod by se měl uskutečnit v souvislosti s přehodnocením váhy práce pro trh a práce vykonávané v rámci neformálního sektoru. Spolu s tím by mělo dojít k oživení komunitních vazeb a k rozvoji méně kompetitivních mezilidských vztahů. Je to zajisté poněkud mlhavé, ale nic lepšího na samém konci posledního století bezstarostné hojnosti po ruce prostě nemáme.

Jan Keller

Henryk Skolimowski: *The Participatory Mind. A New Theory of Knowledge and of the Universe.* Arcana, Penguin Books, USA, 1994, 375 s.

Henryk Skolimowski je emeritní profesor Univerzity v Michigenu a vedoucí katedry ekologické filozofie na Technické univerzitě v Lodži. Je otcem světově známých letních workshopů eko-filozofie a eko-jogy na feckém ostrově Thassos. Navzdory tomuto „alternativnímu“ rysu patří mezi autory, kteří vzdorují požadavku zdomácnělému v kruzích radikálních ochránců přírody, totiž ctosti být hlubinným ekologem biocentrické orientace. Ba co víc, vysoko třmá prapor tzv. antropocentrismu. V tom nám připomíná, jinak uměřenějšího, Erazima Koháka.

Slova „antropocentrismus“ a klasifikace „antropocentrický“ bývají ve zmíněných kruzích používána jako odsudek i nadávka. Jak to bývá, bez hlubšího porozumění a bez adekvátních informací vznikla dichotomie „zlý antropocentrik“ a „hodný biocentrik“. Chce-li se toto prostě a nepoučené dělení zaštitit osobností filozofa, odvolává se, jen částečně právem, na myšlenky Arne Naesse. Stačí však například nahlédnout do diskusí publikovaných v časopisu *Environmental Ethics*, abychom si uvědomili, jak je problematika naznačené dichotomie složitá, kolik poznávání a přemýšlení vyžaduje, chceme-li k ní zaujmout stanovisko.

Těm, kteří chtějí argumentaci antropocentrické environmentalistické filozofie porozumět hlouběji, doporučuji některou z knih Henrika Skolimowského. Klíčová je jeho *Eco-philosophy: Design in New Tactics for Living*. (Ačkoliv jsou překládány do mnoha jazyků, česky doposud Skolimowského práce nevyšly.) V této recenzi referuji o titulu *The Participatory Mind*. Představuje ovšem jen jednu variantu ze škály antropocentricky zakotvených environmentalistických přístupů. Jejím základem je široce otevřený religiozní názor.

Henryka Skolimowského lze snad charakterizovat jako pokračovatele křesťanského panteismu. Jako ke svému učiteli se hlásí k Teilhardu de Chardin, jehož dílo má pro dnešní proud ne-darwinovského evolucionismu zvláštní význam a které v environmentálním kontextu prožívá (podobně jako dílo Bergsonovo a Mumfordovo) svou renesanci.

Skolimowského spřízněnost s velkým heretikem je zřetelná na první pohled. Čtenář je na mnoha místech *The Participatory Mind* svádněn k myšlenkovému experimentu: Jak by asi dnes Teilhard modifikoval své optimistické texty o smyslu civilizace? Je Skolimowského vidění onen způsob, jímž by přeformuloval své představy o postavení člověka v přírodě a ve vesmíru?

Skolimowski, na rozdíl od Teilharda, dnes ovšem nečnì ve vědě jako osamělý podivn. Nekonvenčně uvažující autoři ve fyzice, v biologii, psychologii i v samotné filozofii jsou jeho spoluputníky a, většinou spíš implicitními, argumentačními oporami. Podobně jako tito spříznění autoři, chce také Skolimowski osvobodit svůj obor „z okovů přetrvávajícího mechanistického pohledu na svět“. „Potřebujeme novou metafyziku a novou epistemologii. . . Léčení světa (a léčení nás samotných v něm) a nové pochopení univerza jsou komplementární aspekty téhož procesu“. Skolimowski se v této snaze vrací až k předsokratovským antickým filozofům, především k Herakleitovi a Anaxagorovi a k Platonovi. To už učinil Martin Heidegger, aby pochopil podstatu Bytí. Skolimowski se však starými Řeky inspiruje, aby lépe pochopil podstatu Stávání se (*Becoming*). Jinak jsou ovšem pro Skolimowského syntézou typické prvky přejaté z výchozích filozofií.

Pro ilustraci k obsahu některých kapitol: V kapitole první autor vysvětluje, jak chápe „zúčastněnou mysl“ („*Participatory Mind*“) a jaké jsou její složky. Druhá a pátá kapitola naznačují ze zorného úhlu knihy historický vývoj západního myšlení: od starověkého holistického chápání k fragmentizaci v empiristické éře a k současnému novému závitu na vývojové spirále pochopení světa. Čtvrtá kapitola se explicitně hlásí k Chardinově kosmologii a formuluje, v čem je neúplná. Jakkoli je přesvědčivá v ontologické rovině, podle Skolimowského postrádá epistemologickou rovinu, t. j. nezabývá se dost tím, jak se s rostoucí komplexitou vesmíru vyrovnává lidská mysl.

Je to však nezbytné pochopit, jak se má spirála rostoucí evoluční komplexity ke spirále lidského chápání. Jen tak se nezděsíme dnešního stavu, kdy se nám zdá, že se náš svět třísťí na kusy. Existenciální krize dneška je pouze přípravou k rekonstrukci v pojetí světa. V sedmé kapitole se Skolimowski zamýšlí nad významem symbolů různých kultur v participační evoluci. Ukazuje na rozdíl mezi „morbidním“ křesťanským symbolem kříže a životupřítakajícím hinduistickým symbolem tančícího Šivy. Pro křesťanskou kulturu se přimlouvá za zdůraznění symbolu Kristova vzkříšení, za překročení dosavadního symbolu utrpení. V poslední kapitole Skolimowski sděluje, jak se od participativní filozofie odvíjejí základní principy participativní etiky a jaké jsou její souvislosti s ekologickou etikou.

Skolimowski píše o participativní etice na třech základních úrovních: na úrovni interpersonální, mezidruhové (vztah člověka k jiným biologickým druhům – základ tzv. ekologické etiky v užším slova smyslu) a na úrovni kosmické, která je vlastně participačním vztahem člověka k bohu.

V poslední dvanácté kapitole nachází čtenář polemiku s biocentrickým egalitarianismem a obhajobu antropocentrického přístupu ke světu. Myšlenka druhové rovnosti neobsahuje etický moment a vylučuje se s evolučním pohledem, který je ve Skolimowského vidění základní. Právě lidská senzitivita a lidský soucit, plody participativní mysli na vysokém stupni vzeštné evoluce, vedou člověka k ochraně přírody. Skolimowski stále zdůrazňuje význam směřování, stávání se, potenciálního stavu, který *by měl být*. To jsou rysy, které jsou uloženy hluboko v našem antropocentrismu, na něž bychom, podle Skolimowského, měli být hrdi.

Obranou antropocentrismu však text nekončí. Jak to u idealistického evolucionismu ani jinak být nemůže, vrcholí nakonec v překonání antropocentrismu a vyúsťuje do názoru, který

Skolimowski označuje jako „evolution-centric“, a do participativní etiky na kosmické úrovni – do vztahu k bohu. Jeho praktickým korelátorem pro každodenní praxi je rada „žij tak, jako bys byl bůh“ (s. 379, 382), korelující s mnoha spirituálními tradicemi. To je vyústění Skolimowské-
ho poslední knihy, jeho dosavadního promyšlení participativní etiky.

Pro čtenáře to ovšem není pohled docela nový. Nacházíme jej u mnoha autorů, z nichž máme nejbližší, snad díky četným překladům, k Erichu Frommovi. A přímo v environmentalistickém kontextu říká Jan Heller: „Člověk je stvořen proto, aby zobrazoval Boha rázem svého jednání, a to před Bohem i s Bohem, a hlavně se stvořením“ (in: Člověk – pastýř stvoření, Universum 1994/95, s. 32, podtrhla H. L.).

Sociolog zjišťuje, že tento teologicky vyjádřený názor je v korelaci s nálezy jeho empirické-
ho bádání. Sociologický výzkum zkoumající ekologicky příznivý způsob života se opírá o různé teorie (viz např. text „Ekologicky příznivé formy života nerostou z jediného zdroje“, publikovaný v tomto sborníku). Když se však výzkumník zajímá hlouběji o motivace k takovému životnímu způsobu, vždy znovu nachází v té či oné (!) podobě jeho spirituální pozadí.

*

Badatel se chce při prvním listování knihou zařadit Skolimowského křesťanský panteismus a jeho kosmologii do módního proudu ezoterik, jimiž jsou přeplněny regály knihkupectví na sklonku tisíciletí. Odpovídala by jim i uvolněná forma textu – autor jej dokresluje silně schematicizujícími obrázky a nebojí se do něho vložit vlastní básně – kniha končí veršovanou „Modlitbou k Univerzu“. Ptejme se však, zda je třeba označovat každou silnou myšlenku jako módní jen proto, že se prudce šíří. Pokud se dokážeme zbavit zbytečné přeintelektualizované skepse (není právě ona módou?), zjistíme, že kniha *The Participatory Mind* je inteligentní, krásná a povzbudivá četba.

Aby byl zážitek úplný: Když jsem Skolimowského knihu dočítala, hrála se v Brně Mahlerova Třetí symfonie. Díky Skolimowskému jsem pro ni konečně našla slova: tato skladba je naplněna duchem participativní mysli a etiky. Osnově Skolimowského knihy odpovídají i Mahlerovy tituly jednotlivých částí: „Léto nastupuje, probuzení Pana – Co mi vyprávějí květiny a louky – Co mi vyprávějí zvířata v lese – Co mi vypráví člověk – Co mi vyprávějí andělé – Co mi vypráví láska.“ O rezonanci Skolimowského vidění s Mahlerovou poznámkou v partituře šesté věty – „Otče, pohled na mé rány! Nedopusť, aby zahynul i jediný tvor!“ – nehovoříc.

Takovou kongenialitu mezi oběma autory je možné vysvětlovat historicky; podobností dobového klimatu a vzájemným ovlivněním a společnými jmenovateli ontologických, evolučních a kosmologických teorií. Lze však stejně vysvětlit sflu, s níž dfla evolučního idealismu člověka oslovují? (Přímé pozorování posluchačů na koncertě Mahlerovy symfonie se jí zdá potvrzovat.) Stačí k vysvětlení fakt, že má tento filozofický směr v dějinách evropské kultury starší kořeny, než mají darwinistické a materialistické výklady vzniku a vývoje světa?

Ale abych se vrátila do polohy recenze: Doporučuji váženému polskému kolegovi Henrikovi Skolimowskému Třetí Mahlerovu symfonii jako doprovod dalších vydání „*The Participatory Mind*“, o nichž nepochybuji. Když může být v dflé, vědomě nedbajícím na vědecký publikační úzus, na závěr umístěna báseň, proč by nemohla být do přebalu vloženo CD?

Hana Librová